

Van oude en nieuwe humanisten

Vanmorgen wil ik U iets vertellen over oude en nieuwe humanisten; ik begin dan maar met te bekennen, dat ik voor de keuze van mijn titel schandelijk plagiaat heb gepleegd: zoals U weet was het Menno ter Braak die een boek schreef „Van oude en nieuwe christenen”. Ik kwam zo op mijn onderwerp door een gesprek dat ik kort geleden voerde met een van mijn vrienden, een gesprek over het humanisme, waar men het in de laatste jaren zoveel over heeft.

Die vriend met wie ik sprak was een humanist in vrijwel iedere betekenis die men aan dit woord kan geven: een classicus, juist cum laude gepromoveerd op een indrukwekkend proefschrift over Erasmus — bovendien iemand die zich in grote lijnen wel verenigen kon met de beginselverklaring van het Humanistisch Verbond; iemand die ook wel degelijk het nut van ons verbond inzag zonder dat hij het noodzakelijk vond, zich aan te sluiten; dit laatste ook uit de overweging dat hij er geen tijd voor had en dat hij op zijn particuliere begroting zijn post voor diverse contributies werkelijk niet meer kon opvoeren. Neen, ik ga op dit netelige onderwerp niet verder in. Ik ga met U spreken over oude en nieuwe humanisten.

Mijn vriend had er — als vakman, mag ik wel zeggen — bezwaren tegen dat er tegenwoordig zo'n ruim en vrijmoedig gebruik gemaakt wordt van de woorden humanist en humanisme. Het is immers de laatste tijd mode geworden te spreken over christendom en humanisme als de twee hoekstenen van onze westerse beschaving, waarbij men geneigd is, diegenen onder ons humanisten te noemen, die een aantal levenswaarden erkennen zonder een godsdienst te aanvaarden. Ik spreek nu nog niet eens over de complicatie, dat er ook humanistische christenen zijn, ik spreek nu over de z.g. autonome humanisten. Het gaat hier om die mensen, die vroeger vrij algemeen als vrijdenkers te boek stonden. Weer zo'n woord vol misverstand: wie zich tegenwoordig vrijdenker noemt, wordt blijkbaar geacht dat hij achter de Dageraad staat en akkoord gaat met alle politieke en andere wijsheden die in deze vereniging aan de man gebracht worden en zijn. In Nederland moeten we een beetje oppassen met het gebruik van sommige woorden, maar in de ruimste zin zijn de humanisten inderdaad vrijdenkers, omdat zij vrij, ondogmatisch denken, omdat zij de rede als grondslag van hun levensovertuiging beschouwen. In gesprekken met buitenlanders heb ik me meermalen vrijdenker genoemd, vanwege het misverstand dat het woord humanist kan opwekken. Maar goed, in de laatste tijd wint het woord humanist het terrein, dat het woord vrijdenker verliest. De vraag is nu deze, en dat is tevens het bezwaar van mijn vriend de classicus, is er ook niet een beetje plagiaat gepleegd, toen men de richting en de inhoud van het vrije denken ging aanduiden als humanisme? Hebben wij recht op de naam humanist?

*
*
*

Om dit nader te bekijken is het nodig, even stil te staan bij de z.g. oude humanisten. Het gaat hier om een verschijnsel in de Europese beschavingsgeschiedenis gedurende de late middeleeuwen en het begin van de nieuwe tijd, dus de tijd van de Renaissance. Tussen haakjes: ook dit humanisme is geen scherp omlijnd begrip, het wordt tegenwoordig zelfs teruggebracht tot de 12e eeuw. Maar goed, in de late middeleeuwen traden in Italië en in West-Europa mensen naar voren, die zich intens bezighielden met de studie van het Latijn en het Grieks. Het waren geleerden, die de oude schrijvers bestudeerden en zich in hun eigen geschriften uitdrukten in een zeer verzorgd Latijn. Zij stonden met elkaar in betrekking, zij correspondeerden in Latijnse modelbrieven en zo vormden zij een invloedrijke kring waar een opgewekt geestelijk leven heerste. De oude humanisten waren dus voor alles Latinisten, mensen die de „humaniora” beoefenden, de studie van de schrijvers uit de Oudheid. Voor mijn vriend de classicus was het dus een enigszins onplezierig idee, dat de meeste nieuwe humanisten zelfs niet aan de eerste declinatie van de

Latijnse zelfstandige naamwoorden zijn toegekomen; ik hoop dat U mij goed begrijpt: niet omdat talloze respectabele mensen geen Latijn geleerd hebben, maar omdat het woord humanist, een woord met een eerbiedwaardige traditie, zo verruimd is in betekenis. Maar wanneer woorden een ruimere betekenis hebben gekregen, dan moet er ook een overeenkomst zijn tussen het vroegere begrip en het latere. Om het verband te zien tussen de oude en de nieuwe humanisten moeten we de vraag stellen: waarom legden die geleerden van vijfhondrd en meer jaren geleden zich met zoveel vlijt en enthousiasme toe op de beoefening van de humaniora, wat zochten zij bij die schrijvers, die al duizend jaar en langer vóór hen geleefd hadden? Ten dele was het de schoonheid van de oude letteren, die voor hen openging en die zij zelf trachtten na te volgen door het schrijven van elegante Latijnse volzinnen en gedichten. Het zich uiten in fraai gestileerd Latijn, het gebruiken van beeldspraak waarin alle godinnen en goden van de Olympos vertegenwoordigd waren, het behoorde tot de verfijnde mode van die tijd; de pausen en de Florentijnse heren uit het huis Medici deden hieraan even hard mee als Erasmus en zijn vrienden. Maar er was meer. De humanisten vormden een kleine maar gezaghebbende groep, een soort elite die zich toeleegde op het aankweken van een zekere *geestesbeschaving*. Het was die geestesbeschaving, waarvan men ook bij de oude schrijvers kon lezen. Cicero, de door de oude humanisten zo bijzonder gewaardeerde Romein, gebruikte er met eerbied een treffend woord voor: *humanitas*. Neen, bij hem had dit woord niets te maken met maatschappelijk werk op humanistische grondslag; de Romeinen uit de eerste eeuw voor onze jaartelling wisten nog van geen sociale gerechtigheid. Zij hadden nog heel wat barbaarse trekken, maar ook in dit volk kwam een elite op, aan welke de zin voor cultuur niet vreemd was. Caesar, de vriend van alle gymnasiasten, spreekt in het begin van zijn boek over de Gallische oorlog met enig ontzag maar volgens mij toch ook een beetje uit de hoogte over de stam der Belgae, die het verst afstonden van de levenswijze en van de ... *humanitas* zoals die heersten in het Romeinse wingewest, de latere Provence („propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt”). Dit *humanitas*-begrip, deze verfijnde geestesbeschaving die de Romeinen van de Grieken hadden geleerd, trof later de humanisten, omdat ook zij zich hierop toeleegden. Want het streven was erop gericht, de *gehele mens* tot een staat van volkomenheid te brengen. De geleerden uit de tijd van Erasmus vonden bij de ouden een levensleer die meer te bieden had dan de spitsvondige geschriften van vele katholieke theologen. Naast de bijbel en de kerkvaders werden nu ook de geschriften uit de oudheid een element van praktische betekenis, van praktische betekenis voor het leven. Zo waren dus de oude humanisten niet alleen latinisten, maar ook moralisten: mensen die een boodschap voor hun tijd hadden.

Laat ik een enkel voorbeeld aanhalen uit de Colloquia, de Samenspraken. Erasmus schreef deze stukken als voorbeelden van mooi Latijn, waaruit het dagelijks gebruik van deze internationale taal te leren viel; maar hij gaf meer dingen te leren dan alleen Latijn:

„Vandaag heb ik mijn hart heerlijk opgehaald dank zij een spreuk die bij uitstek christelijk is, en die wij te danken hebben aan een man die geen christen was. Want Phokion, die onder de Atheners als rechtschapen mens nauwelijks zijn weerga had, en zich met zoveel ijver opofferde voor het algemeen welzijn, werd uit haat ter dood veroordeeld en moest de gifbeker ledigen. Zijn vrienden vroegen hem, wat hij zijn kinderen wilde aanbevelen. „Ik verlang”, antwoordde hij, „dat zij deze onrechtvaardigheid nooit zullen gedenken.”

In het jaar 1519 schrijft Erasmus een brief aan Luther, die op dat moment nog niet met de katholieke kerk gebroken heeft, maar wel die richting schijnt uit te gaan; het is dan al duidelijk dat er veel strijd en veel ellende uit zal ontstaan: Erasmus richt tot de hervormer o.m. de volgende woorden:

„Ook schijnt het mij toe, dat er met zelfbeheersing en ingetogenheid meer bereikt wordt dan met onstuimigheid. Zo heeft Christus de wereld onder zijn gezag gebracht. ... Het is van meer belang, tegen hen in het krijt te treden die het pauselijk gezag misbruiken, dan tegen de pausen zelf; ik meen dat ten opzichte van de vorsten evenzo gehandeld moet worden. ... Wat te vast geworteld zit dan dat het opeens uit de geesten verbannen kan worden, moet bediscussieerd worden met klem van bewijsredenen, liever dan het hard aan te vallen. Tegenover de woeste polemiek, die sommigen voeren, past eer verachting dan weerlegging. Te allen tijde moeten wij ons hoeden voor aanmatiging en partijdigheid, in ons spreken en handelen; aldus, meen ik, behaagt het Christus' geest. Intussen moeten wij onze ziel ervoor bewaren, dat zij bedorven wordt door toorn, haat ofwel eerzucht; want deze liggen op de loer juist als de vrome ijver het grootst is.”

U hoort het, Erasmus was een voorstander van het redelijk argument waarmee men een tegenstander moet overtuigen, en hij wist dat de machtsstrijd en de

revolutie geen oplossing konden brengen, maar alleen ellende zouden aanrichten en wrok achterlaten. Bij Erasmus worden we getroffen door zijn gevoel voor menselijke waardigheid en verdraagzaamheid, door een individualistische, kritische instelling die de dingen zelf wil onderzoeken. In zijn Lof der Zotheid, in zijn Samenspraken en elders richt hij de scherpe pijlen van zijn spot op mens en wereld, die door de Zotheid beheerst wordt, richt hij zich tegen allen die over verheven zaken spreken zonder ernaar te leven. Deze dingen vormen de kern van zijn leer, van het humanisme. Erasmus had bevestiging van dit alles gevonden bij de klassieke schrijvers. Nog altijd beschouwen wij deze dingen als de kern van het humanisme, ook van het nieuwe humanisme. Want het zou er droevig mee gesteld zijn, wanneer men Latijn moest kennen om de waarheden van Erasmus te begrijpen. Het zijn waarheden die voor ons allen gelden om hun algemeen menselijke inhoud, en daarom is het woord humanisme niet slecht gekozen.

Met dit alles wil ik nu ook weer niet zeggen, dat de studie van de oude talen voor de wereld van nu een overbodige luxe zou zijn; ik behoor onvoorwaardelijk tot de voorstanders van de gymnasiale opleiding, maar dat doet hier niet ter zake. Zeker, er is geen betere methode om tot het humanitas-begrip door te dringen dan door het soms moeizaam ontcijferen van de oorspronkelijke teksten, maar nogmaals, noodzakelijk is het niet. Want het gaat niet in de eerste plaats om de vorm, het gaat allereerst om de inhoud, om de boodschap van de oudheid, een boodschap die ouder is dan het christendom en die voor ons verduidelijkt is dank zij de toewijding van de oude humanisten.

Er is opgemerkt dat de humanistische beginselen ook in andere beschavingen tot uitdrukking zijn gekomen, en men wijst b.v. op het oude China. Dit is inderdaad het geval; in de uitspraken die toegeschreven worden aan Confucius kan men b.v. dingen lezen die zo door Socrates gezegd hadden kunnen zijn. Het bewijst dat het hier gaat om algemeen-menselijke levenswijsheden, waarvan de mensen zich bewust worden zodra zij een zekere cultuur hebben bereikt. Mag ik van de uitspraken van Confucius een heel bekende aanhalen?

„Tze Koeng vroeg, zeggende: Is er één woord waarnaar men zich in zijn gehele leven kan richten?

De Meester zeide: Consideratie jegens anderen! Doe anderen niet aan wat gijzelf niet wenst!”

U hoort dat de woorden van Confucius ook nog met vrucht door de Chinezen van vandaag bestudeerd zouden kunnen worden. Maar ik laat dit volk verder buiten beschouwing, omdat ons westerse humanisme voortkomt uit een Europese traditie, waarvan de bronnen in de Grieks-Romeinse oudheid liggen. Daarom acht ik de studie van de oudheid en de studie van humanisten als Erasmus een noodzakelijkheid. Zoals christenen voor hun geloof steeds weer nieuwe kracht en inspiratie ontleen aan de bijbelboeken en de oud-christelijke letteren, zo hebben ook wij onze bronnen, die zeker niet minder eerbiedwaardig zijn. Volgens mij ligt het op de weg van onze wetenschappelijke afdeling Socrates, ook de studie in deze richting te bevorderen.

Wat ik dus in de eerste plaats vraag is eerbied voor onze geestelijke voorouders. Maar wij kunnen het daarbij niet laten. De oude humanisten hadden wel een zeker aanzien, maar als het erop aankwam was hun invloed net niet groot genoeg om de wereld een humanistisch karakter te geven. U heeft slechts een handboek over de Europese geschiedenis op te slaan om een overstelpende hoeveelheid bewijzen te vinden. De invloed van de humanisten werkte langzaam, door de eeuwen heen, maar kon niet verhinderen dat we nog altijd in een bezeten wereld leven, zoals Huizinga dat noemde. Het is waar dat het christendom het er niet beter heeft afgebracht.

Wanneer dan in de tegenwoordige tijd nieuwe groeperingen tot stand gekomen zijn onder de banier van het humanisme, dan is dat gebeurd omdat men ervan overtuigd is, dat de aloude beginselen hun waarde hebben behouden. Want het gaat er niet alleen om, mooie beginselen onder woorden te brengen, het gaat er vooral om dat deze in daden worden omgezet. Erasmus richtte zich in het bijzonder tot een maatschappelijke elite; het streven van de nieuwe humanisten is erop gericht, brede bevolkingsgroepen te bereiken. Tegenwoordig heeft men werkelijk een moedgevend begin gemaakt met het praktische humanisme. Vanuit dezelfde beginselen die Erasmus predikte in zijn Latijnse geschriften wordt thans maatschappelijke en geestelijke bijstand verleend aan hen, die hieraan behoefte hebben. Zonder Latijn, maar metterdaad. De oude humanisten hebben ons meer nagelaten dan een reeks mooie en moeilijke geschriften: het is de opdracht, naar hun beginselen te leven en te handelen; zij hebben de enige weg gewezen die kan leiden naar een bewoonbare wereld. Daarom is voor ons het woord humanist een ere naam, maar een ere naam die verplichtingen oplegt.

Dr. G. W. HUYGENS

HET WOORD VAN DE WEEK

VERSCHIJNT
WEKELIJKS
9 DECEMBER 1956

Frankering bij
Abonnement
UTRECHT

De Heer
Mevrouw
Mejuffrouw

Onbestelbare exemplaren
terug aan:
Oudegracht 152, Utrecht

Het Woord van de Week

Humanistische radiolezingen uitgesproken voor de Vara-microfoon.

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 1,— p. kwart., losse numm. f 0,20, buitenland f 4,60 p.j.

Administratie en redactie: Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht, Postgiro 304960.